

РОЗВИТОК ПОЕЗІЇ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ ВІД ДАВНИНИ ДО КІНЦЯ ХХ ст. (ДІАХРОННИЙ АСПЕКТ)

Слижук О. А.

Запорізький національний університет

olesja_2014@ukr.net

Ключові слова:

поезія для підлітків, історія літератури, діахронний аспект, періодизація, дидактична функція, пізнавальна функція, естетична функція.

У статті розглядається еволюція української віршованої поезії для підліткового читання. Виокремлено основні періоди в її розвитку та знакові твори в них, з'ясовано роль українського фольклору як предтечі й основи поезії і прози для дітей і юнацтва, окреслено специфічні риси поетичних творів для підліткового читання.

Важливим питанням дослідження української літератури для дітей і підлітків є періодизація її історії. Традиційно науковці спиралися на періодизацію, уміщену в підручнику Л. Кіліченко: народнопоетична творчість для дітей; українська дитяча література дожовтневого періоду; українська дитяча література радянського періоду (дитяча література довоєнних часів, дитяча література 40-50-х років; дитяча література 60-80-х років ХХ ст.) [7].

Тенденції розвитку сучасного літературознавства вимагають перегляду цих періодів із врахуванням новітніх досліджень у царині літератури для дітей та юнацтва, а також їх зв'язку з науковими працями з історії української літератури загалом та з історії світової літератури для дітей.

Б. Шалагінов виділяє етапи розвитку світової дитячої літератури.

1. Уся давнина до переломного моменту на межі XVIII–XIX ст. Саме тоді романтики запровадили “просект Модерності”, що включав виховання духовно та фізично гармонійної людини, починаючи з дитячого віку.

2. Протягом усього XIX ст. (як другого періоду) остаточно утверджується ідея специфічності дитячого віку. Утворюється наука про дитячу психологію, розвивається окрема дитяча педагогіка, і, як наслідок, – суспільство визнає специфічні, окремі від дорослих, естетичні й світоглядні інтереси та потреби дитини.

3. ХХ ст.

4. Останні три-чотири десятиліття на межі ХХ-ХХІ ст.

Кожний з періодів має свої внутрішні етапи, пов'язані з конкретними подіями суспільного, навіть державного життя; тож аналіз потребує конкретно-історичного підходу [16, с. 46–49].

У підручнику Т. Качак обґрунтовано таку періодизацію української літератури для дітей:

Передісторія української літератури для дітей. Її репрезентують дитячий фольклор, пам'ятки давньої літератури у дитячому читанні.

Українська література про дітей і для дітей XIX ст.

Українська література для дітей ХХ ст., для якої характерні два вектори розвитку: модерністські тенденції та соцреалістичний канон.

Сучасна українська література для дітей (останнє десятиліття ХХ – поч. ХХІ ст.) [5, с. 16-17].

Виділення аспектів інтерпретації творів сучасної української літератури для дітей і підлітків потребує дослідження питань про її хронологічні межі, особливості аналізу в сучасному літературознавстві й розуміння читачами дитячого віку.

На сьогодні не існує чітких хронологічних меж для визначення поняття “сучасна українська література для дітей та юнацтва”. У. Баран (Гнідець), розглядаючи феномен цього поняття, говорить про твори, написані для дітей “в останні півстоліття” [2, с. 134].

Р. Мовчан розглядає літературу для дітей та юнацтва в історії української літератури тільки до ХХ ст., не торкаючись літератури ХХІ ст. [10], хоча за останні півтора десятиліття років написано багато цікавих художніх творів для дітей.

У дослідженнях Т. Качак [4] простежуємо розгляд сучасної української прози з часів незалежної України, хоча вона звертається й до розгляду творчості письменників, які почали писати значно раніше, ще у 60-70-х рр. ХХ ст. (В. Шевчук, І. Калинець, В. Голобородько та ін.).

Визнаємо слушною думку Р. Мовчан: “Більшість сучасних дослідників дитячої літератури визнає, що вона, по-перше, є соціокультурним феноменом, тісно пов'язаним зі станом гуманітарних векторів самого суспільства, зокрема його мистецтва, педагогіки, психології, врешті, панівної ідеології, у контексті яких цей феномен з'являється й функціонує. По-друге ж, цей феномен має ще й самостійний естетичний компонент (із кількома рівнями прочитання), який є невід'ємною частиною загального літературного процесу певної доби, а тому перебирає на себе його жанрово-стильові ознаки” [10, с. 12]. Очевидно, що й періодизація історії дитячої літератури повинна збігатись із хронологічними рамками тієї ж доби, до якої відносять українську літературу загалом. Тому сучасна українська література для дітей – це твори, написані для дітей після здобуття Україною незалежності у 1991 році й донині.

В. Кизилова робить спробу новітнього дискурсу української літератури для дітей і юнацтва – урахування жанрово-тематичного принципу в

контексті літературного процесу для розгляду цього феномена в діахронії. У своєму посібнику [6] вона розглядає фольклор для дітей та розвиток різних жанрово-тематичних груп дитячої прози: літературної казки, пригодницької, фантастичної (зокрема й фентезі), детективної, історичної прози.

Мега статті – розглянути основні етапи формування української поезії для підлітків.

Підтримуємо думку більшості науковців про два основні етапи в історії літератури для дітей та юнацтва:

1) передісторія – фольклор і давня українська література в дитячому читанні;

2) власне історія української дитячої літератури (кінець XVIII – початок XIX ст.).

Передісторія розвитку дитячої та підліткової літератури досить детально розглянута в підручниках Л. Кіліченко [7], В. Кизилової [6], Т. Качак [5].

Зазначимо, що український фольклор вважають предтечею й основою поезії і прози для дітей і юнацтва всі дослідники історії дитячої літератури. Про витоки літератури для дітей у давній українській літературі знаходимо згадки у нарисі В. Костюченка [8] й окремий розділ у підручнику Т. Качак [5].

Без сумніву, українська усна народна творчість – це предтеча й невичерпне джерело для розвитку української поезії і прози для підліткового читання.

Поезія для підлітків наснажується фольклорними зразками календарно-обрядових, ігрових та ліричних пісень, а проза в усіх її виявах – легендами, переказами, народною міфологією та казками. Елементи фольклорних народних дитячих ігор простежуються в наративних моделях текстів для юних читачів.

Б. Шалагінов зазначає: “Дитяча література тісно пов’язана також із розумінням місця дитини в суспільстві, специфічної дитячої психології та інших особливостей дитячого віку. На початку історії розподіл соціальних ролей був не за віковим, а за статевим принципом, коли діти виконували роботу нарівні з дорослими. Підліток уважався дорослим після того, як проходив спеціальні випробовування й отримував нові права – брати участь у загальних зборах, носити бойову зброю, одружуватися тощо. Багато століть статус дитинства визначали, тільки співвідносячи його з дорослим віком” [16, с. 47]. Виокремлення дитинства й підлітковості в окремий статус особистості й становить початки літератури, яку могли читати підлітки (коло підліткового читання). А тексти, написані спеціально для підлітків, з’явилися в літературному процесі значно пізніше, з виходом дитячої та юнацької літератури на один художній рівень з “дорослим” письменством.

Окремо питання специфіки поезії в літературі для дітей та юнацтва українське літературознавство не розглядало. Між тим, ця частина масиву дитячої та юнацької літератури, хоч і є не такою великою за обсягом і глибиною осягнення дійсності, як проза, усе ж заслуговує на увагу. У підручниках та нарисах з історії дитячої літератури поезія для дітей і

підлітків розглядається в контексті літературного процесу певного періоду. Увага істориків літератури не акцентується на особливостях її еволюції в жанровому й образному аспектах. Попри це, поезія – це особливий вид літератури для дитячого й підліткового читання. “Поезія проявляє свою мистецьку автономію, витворюючи “другу реальність”, пов’язану з довколишнім світом багатьма асоціативними каналами. Тому спроби одностороннього узалежнення її від зовнішньої дійсності, перетворення її на засіб маніпулювання позаестетичних систем (політики, ідеології, релігії тощо) призводять до дискредитації сутності цього мистецтва. Оперта на ірраціональні принципи світобачення, поезія відмінна тим самим від логічних структур. Цим вона різниться від прози з її виразним логічним компонентом, котрий посилює частку раціональних ознак у романі чи повісті” [9, с. 541]. Поезія для підлітків вирізняється з-поміж поезії загалом насамперед проблемно-тематично. У ній асоціативно постають проблеми, які цікавлять і хвилюють підлітків: існування в соціумі, взаємини між індивідами, самовизначення, пошук життєвого шляху, почуття дружби, любові, симпатії тощо. Незважаючи на те, що поезія більше розкриває чуттєві сфери людини, все ж вона не позбавлена впливу соціальних чинників, від яких залежить переважання тих чи інших мотивів та образів.

Із зародженням дитячої літератури в коло підліткового читання ввійшли поетичні твори, які мали виховувати юне покоління, оскільки її провідною функцією вважали дидактичну.

Хоча творчість Г. Сковороди Т. Качак [5] відносить до передісторії української дитячої літератури, В. Костюченко вважає його першим в українській літературі письменником, який писав спеціально для дітей [8, с. 9]. Розвиваючи цю думку, зауважимо, що саме його поетичні твори і є початком української поезії для підлітків-школярів. На користь нашої думки – дослідження життєвого шляху видатного філософа, який більшу частину свого життя присвятив навчанням молодого покоління і в навчальних закладах Київщини й Харківщини, й у приватних заняттях із дітьми заможних можновладців і поміщиків.

Очевидно, що поетичні твори Г. Сковороди були засобом виховання найкращих чеснот: свободи (“De libertate”), оптимізму (“Все лице морщиш, сумний завсігди ти...”), душевної чистоти й людської простоти (“Ось вона, молодість року! Природи лице оновилося...”) тощо. А поетична збірка мандрівного філософа “Сад божественних песен” – керівництво молодому поколінню до праведного життя. Ліричний герой Г. Сковороди має “серце, мов чистий криштал”, для нього “масток прежаданий – спокій, воленька свята”, а природа рідного краю – справжній рай. Саме такий ідеал праведного життя передає Г. Сковорода молодому поколінню в своїх поетичних творах. Хоч поезія цього українського письменника й філософа відрізняється від віршів пізніших авторів, але започатковує, на нашу думку, дидактичний

напрямок у поетичних творах для підліткового читання.

У XIX ст. змінюється й розширюється проблемно-тематична парадигма поезії для дітей та підлітків, відбувається становлення загалу поетичних творів, написаних спеціально для дітей різних вікових груп. “Письменники не просто змальовували образи дітей, порушували актуальні для них проблеми, а й ураховували при цьому їхні вікові особливості, інтереси читачів. Промовляти до дітей про цікаве і зрозуміле їм, та ще й зрозумілою мовою стало нормою для творів такого призначення”, – зауважує Т. Качак [5, с. 60].

XIX ст. – час появи друкованої літератури, зокрема й поезії для дітей. У своєму нарисі “Літературними стежками” В. Костюченко так характеризує літературний процес у царині дитячої літератури цього часу: “Основною спонукою для розвитку літератури для дітей була безперечно освіта, грамотність, поширення друкованого слова. І тільки у другій половині XIX століття на літературному дереві України з’явилася література для дітей. Вона ще не виокремлювалася в особливий вид, а йшла в потоці книг, писаних для народу” [8, с. 18].

Друковані книги на теренах України в цей час доступні дітям багатих дворян, учням гімназій і ліцеїв. У церковно-приходських школах у навчанні читання й власне читанні використовуються “Букварі” й “Читанки”, які вміщують переважно тексти релігійного змісту або переклади поезій грецьких і римських класиків.

На цей час припадає активний розвиток романтичних тенденцій в українській поезії, що впливає й на вибір текстів для читання школярами. Зокрема, у 1836 році поет-романтик М. Шашкевич, один із учасників “Руської трійці”, уклав першу в Україні “Читанку” рідною мовою.

Якщо шкільна та моралізаторська специфіка віршованих байок українських поетів-романтиків (“Батько та син” П. Гулака-Артемівського, “Школяр Денис” Є. Гребінки, збірка “Байки і прибаютки” Л. Боровиковського) приваблювала дітей молодшого підліткового віку, то для старших підлітків цікавими були балади та романи, насичені метаморфозами, міфологією, які впливали не тільки на розум, але й на почуття. Очевидно, що з цього часу можна говорити про переважання пізнавальної й дидактичної функцій літератури для дітей молодшого підліткового віку і естетично-емоційної – для старших підлітків. Пейзажна поезія романтиків, зокрема й пейзажні замальовки Т. Шевченка, також увійшли в коло дитячого й підліткового читання й заучування напам’ять.

Беззаперечною є роль Т. Шевченка у розвитку поезії для дітей і підлітків. Хоч він, як і більшість поетів того часу, не писав спеціально для цієї вікової категорії читачів, однак багато його віршів цікаві й необхідні для школярів. Пізніше більшість із них увійшла до збірки “Малий Кобзар” (1911), укладеної О. Русовим. Крім пейзажних віршів (“Садок вишневий коло хати”, “За сонцем хмаронька пливе”,

“Зацвіла в долині червона калина”), це поезія про тяжку долю дитини в тогочасному суспільстві, найчастіше пронизана автобіографізмом (“Давно те діялось! Ще в школі...”, “Мені тринадцятий минало...”, “Ми вкупочці колись росли...”), оспівування України й туга за нею (“Був собі дід та баба”, “В неволі тяжко”, “Мені однаково, чи буду...”), славне козацьке минуле України (поема “Іван Підкова”, “Перебендя”). Слідом за Шевченком до історичної тематики, цікавої для підліткового і юнацького читання, звертається С. Руданський у своїх історичних поемах “Олег – князь Київський”, “Павло Полуботок”, “Павло Апостол”, “Мазепа, гетьман український”, “Іван Скоропадський”, “Вельямін”, “Мініх”, а також Б. Грінченко “Смерть отаманова”, “Лесь, преславний гайдамака”.

Українській поезії, що входила до підліткового читання другої половини XIX ст., властивий виразний гумористично-сатиричний струмінь: поява віршованих байок (“Байки Леоніда Глібова”, “Байки світові” С. Руданського, байки Ю. Федьковича), співомовок (С. Руданський), придибашок (Ю. Федькович).

Значний внесок Леоніда Глібова в розвиток літератури для дітей та підлітків – це створення віршованих творів, різних за жанровими, тематичними й формальними ознаками, але більшість із них призначені для читання дітьми дошкільного й молодшого шкільного віку.

У цей час в українському письменстві, завдяки Б. Грінченкові, зароджується віршована казка. Його книга казок складалась із 11 творів за фольклорними мотивами. Започаткований Б. Грінченком жанр розвинув в українській літературі І. Франко, а на думку Т. Качак, “літературні казки Б. Грінченка були попередниками подібних казок В. Свідзинського, Б. Лепкого, П. Тичини” [5, с. 82].

Важлива роль у розвитку української поезії і прози для дітей і підлітків у XIX ст. належить першому українськомовному ілюстрованому художньо-педагогічному журналові “Дзвінок”, започаткованому у Львові В. Шухевичем та “Руським товариством педагогічним” у 1890 році. У ньому дістали змогу друкувати твори для дітей і молоді багато українських письменників. З-поміж віршованих – це були поезії, байки тощо для дитячого й молодіжного читання Л. Глібова (який тривалий час не міг видати свої твори в Наддніпрянщині через утиски української мови), М. Шашкевича, Л. Боровиковського, С. Руданського, Ю. Федьковича, а пізніше – Олени Пчілки, М. Старицького, І. Франка П. Чубинського, Є. Ярошинської та ін.

У кінці XIX – на початку XX ст. в українській поезії для дітей та юнацтва спостерігається поєднання романтичних традицій з модерним вираженням почуттів і переживань ліричного героя, тематики і проблематики.

У цей час розквітає талант І. Франка як дитячого письменника й дослідника в цій галузі. Хоча більша частина творів І. Франка для дітей та підлітків прозові, але поетичний доробок також заслуговує на увагу. Як зазначалось вище, Іван Франко – майстер

віршованих казок. Найбільш відомі з них – “Ріпка”, “Киця”, “Фарбований лис”, “Лис Микита”, “Святвечірня казка”, “Суд святого Миколая”, “Абу Касимові капці”, “Коваль Бассім”. Новаторством І. Франка в цьому жанрі було розширення й оновлення фольклорних сюжетів як українських, так і зарубіжних, зокрема арабських, що було прогресивним і необхідним у пізнавальному аспекті на той час.

Про інші поетичні твори І. Франка для дітей В. Костюченко говорить: “Віршів для дітей І. Франко написав мало. У них – традиційний конфлікт між бідністю і багатством. Це вірші “Галаган”, “Червона калино, чого в лузі гнешся?”. А у вірші “У долині село лежить” зображено кузню, “де кують ясну зброю замість пуг”. Та найкраще діти-школярі знають революційні вірші І. Франка “Тіми” (“Вічний революціонер”), “Каменярі”. На час революційного піднесення в Україні вони були дуже актуальні, бо в них відображено віру в перемогу трудящих над світом зла” [8, с. 24].

Важливу роль у розвитку літератури, зокрема й поезії, для дітей і підлітків відіграла Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка). Її діяльність з популяризації української мови й культури була надзвичайно прогресивною на той час. Вона сприяла створенню й публікації книг рідною мовою для дитячого читання. Прагнучи створити подібне до львівського “Дзвінка” видання на підросійській Україні, 1908 року вона започатковує в Києві видання дитячого журналу “Молода Україна” як додаток до “Рідного краю”, який редагувала. Сама Олена Пчілка також пише прозові, поетичні твори для нього, перекладає з іноземних мов твори європейських класиків дитячої літератури. Пізніше, переїхавши до Гадяча, створює там аматорський дитячий театр і сама пише п’єси для нього.

З-поміж усього творчого доробку Олени Пчілки цікавими для підлітків-школярів є віршовані байки як продовження традицій попередників, доповнені фольклорними мотивами. Тематично ці байки мають морально-етичне спрямування, об’єднані в цикл умовним наратором – цуциком Бобком, в алегоричному образі якого вгадується школяр, що взявся за перо й пише повчальні казочки-баєчки, висміюючи знущання над слабшими (“Микола й Лиска”), закликаючи цінувати працю, робити її старанно (“Гнідко та Сірко”, “Дрібненькі грушки”), цінувати свободу (“Орел на визволі”) тощо.

Більшість віршів поетеси призначені для малих дітлахів, але окремі складають і коло підліткового читання, оскільки розкривають тему школи, канікул, підліткових розваг: “З гринджолятами”, “Вертаються школярки”, “Волинські спогади” тощо.

Виразно модерністські, неоромантичні тенденції проглядаються в натхненній поезії славетної доньки Олени Пчілки – Лариси Петрівни Косач-Квітки (Лесі Українки). Поетичних творів для дитячого й підліткового читання Леся написала не так багато, але вони стали класикою в шкільній літературній освіті. У першій її збірці “На крилах пісень” (1893) є окремих цикл “В дитячому крузі” для дитячого

читання. А підліткам буде цікавою вся збірка, яка виражає погляди юної поетеси на світ: природу, подорожі, пошук життєвого шляху, ідеали молоді людини, романтичні настрої юної дівчини. Саме в циклах цієї збірки звучить мелодія юної душі поетеси, співзвучна підлітковому світобаченню, й торкається різноманітних струн душі юних читачів. І хоч, як зазначає В. Погребенник, “найперші поетичні твори Лесі Українки, що природно для такого юного віку їх творця, були ще невиразними, учнівськими” [15, с. 105], але вони є зрозумілими й близькими читачеві-підлітку.

За сучасною шкільною програмою з української літератури поезії “Мрії”, “Як дитиною, бувало...”, “Тиша морська” вивчають у 6 класі, вірші “Давня весна”, “Хотіла б я піснею стати...”, поему “Давня казка” – у 8-му, життєвий і творчий шлях Лесі Українки – десятикласники.

Молодечі мрії й сподівання, прагнення духовної свободи для свого народу, звернення до переспівів класичних сюжетів і образів у драматичних поемах приваблюють, як особливий стиль поетеси, юних читачів у творчості Лесі Українки. В. Костюченко визначає головними її ідеалами лицарство, волю, рівність: “Замки, вежі, катакомби, скелі, тюремні мури, кайдани, вогонь, меч, слово – символи, що їх часто вживає Леся Українка, зображаючи поступ народу до “кращої долі, яснішої”” [8, с. 35].

У поемах “Давня казка”, “Роберт Брюс – король шотландський” Леся Українка проповідує ідею духовного й національного визволення, усвідомлення якої таке необхідне українському народові, а особливо юному поколінню, у всі часи.

Є поетичні твори для підліткового читання і у творчому доробку Олександра Олеся (Олександра Івановича Кандиби) – тонкого лірика, майстра поетичної фрази і карбованого слова, який, разом із своїм сучасником М. Вороним, заклав основи символізму в українській поезії, зокрема й для підліткового і юнацького читання. Писати поезію для дітей та підлітків автор почав уже в еміграційний період творчості. “На замовлення львівського дитячого журналу “Малі друзі” написав віршовану історію Київської Русі “Княжа Україна”, уперше надруковану в 1930 році” [5, с. 120]. Ця книга вийшла окремим виданням у 1940 в Празі. Олександр Олесь у цікавій і легкій для сприйняття молодших підлітків віршованій формі розповідає їм історію української державності від найдавнішої доби до занепаду князівського правління за часів галицько-волинського очільника Юрія Болеслава. Княжі часи автор прославляє як найбільш визначні в українській історії, які дали змогу створити Українську державу й зміцнити її авторитет. У книзі наскрізно є тема патріотизму, служіння рідному народові. Крім хронологічного викладу подій про здобутки князів київських, є в ній і кілька історій, які уславлюють подвиги юних героїв (“Дитинство Святослава”, “Печенізька облога Києва”, “Кожум’яка”), а також авторський варіант фольклорної легенди про євшан-зілля, яке здатне повернути людині національну пам’ять навіть після багатьох років життя на чужині.

Хоча відомо багато інших творів Олександра Олеся для дітей, здебільшого написаних вже в еміграційний період для сина Олега, який залишився в Україні, але вони входять в коло читання дітей до 10 років.

Деякі віршовані п'єси за фольклорними мотивами цього письменника призначені і для сприйняття молодших підлітків (“Микита Кожум'яка”, “Лісовий цар Ох”, “Злидні”, “Хвесько Андибер”).

Як вже зазначалось, у книзі Олександра Олеся “Княжа Україна” є розділ “Половці і Отрок” про половецького хана Отрока, який довгий час перебував у полоні в Києві, звик і придивився до такого життя, забувши свою батьківщину і тільки запах євшан-зілля із половецького степу повернув йому національну пам'ять і прагнення повернутися додому.

Ця ж легенда стала основою поеми Миколи Вороного “Євшан-зілля”, тільки протагоністом у ній виступає підліток – син половецького хана. Єднає ці два твори й спільна ідея – відродження національної пам'яті, прагнення повернутися на батьківщину, висловлену в останніх рядках:

Скільки отроків вернулось
В дні останні і до нас:
Ще святий огонь сумління
В їхнім серці не погас [11, с. 110].

У Олександра Олеся вона звучить оптимістично, а у Миколи Вороного – риторично:

Де ж того євшану взяти,
Того зілля-привороту,
Що на певний шлях направить –
Шлях у край свій повороту? [1, с. 21].

Мотиви туги, зневіри, розчарування характерні для творчості М. Вороного – пресимволіста.

Рання лірика одного з “молодомузівців”, Богдана Лепкого, захоплює емоційним уболіванням за долю України, змалюванням національних звичаїв, уславлення її лицарів, героїв, зокрема й Т. Шевченка як борця за її волю (поезії “Колисав мою колиску вітер рідного Поділля...”, “Різдвяний вечір”, “Літ сто тому”, “Розвіяні мрії” тощо). В. Погребенник зазначає, що “лейтмотив лірики Б. Лепкого – Україна на роздоріжжях історії, її доля й недоля, перспективи батьківщини та її народу” [14, с. 60]. Для дітей і підлітків письменник створив віршовані казки на мотиви народних “Про діда, бабу і качечку кривеньку”, “Про дідову дочку Марусю і про бабину Галюсю”, “Про лиху мачуху, сирітку Катрусю, чорну кицьку, дванадцять розбійників і про князенка з казки”, “Казка про Ксеню і дванадцять місяців”, а також авторських казок європейських письменників. Був він і співавтором (разом з А. Крушельницьким та О. Поповичем) “Першої читанки (букваря) для народних шкіл” (1918), що вийшла друком у Львові.

Загалом українська поезія періоду національно-визвольних змагань може зацікавити школярів підліткового віку своєю енергійністю, патріотичною наснаженістю, модерним поглядом на світ, національну історію й культуру, виконуючи не тільки

естетичну, але й пізнавальну функцію. Біль за майбутнє України, туга за нею проглядаються в поетичних творах письменників цього періоду.

Після створення у 1923 році Радянського Союзу література, а особливо поезія, стає “рупором пролетаріату”, потрапляє в ідеологічні тенета радянської ідеології й стає її засобом. Більшість поезій для юного покоління українців були закличками до побудови “справедливого соціалістичного ладу”, уславлювали “вождя світового пролетаріату” Леніна, партію, комсомол, піонерію, їхні подвиги. Ідеологічний тиск впливає й на стильові особливості літератури, особливо, коли з 1934 року єдино правильним почав вважатися “соціалістичний реалізм”, різновид монументалізму, притаманний усім тоталітарним державам.

Тому з-поміж поетичних творів для дітей та підлітків, яким пощастило не потрапити під вплив цих стереотипів, можна виділити, на думку Т. Качак, поезію молодих П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри [5, с. 142]. Менше зазнали втрат поезії для власне дитячого читання, а поезія для підліткового віку, основною темою якої було зображення романтики, героїчних подвигів і етичних тем, – найбільше. Тому проаналізуємо ті, у яких продовжуються традиції попередників та простежується еволюція жанрів.

Постать П. Тичини-поета є величною й водночас трагічною в історії української поезії. Продовжуючи традиції філософії кордоцентризму Г. Сковороди у ранній поезії, він розкрився вповні як тонкий лірик і патріот своєї землі. Але згодом, під впливом тиску тоталітарної машини, змушений був приховувати свій патріотизм під маскою інтернаціоналізму. Усе, що не вкладалось у прокрустове ложе соцреалізму, писалось у шухляду, як збірка “Вітер з України”, поема “Прометей” тощо. “В усій своїй творчості Тичина прагне знайти найприйнятнішу, найкомпроміснішу формулу патріотизму, але все ж таки – патріотизму українського. Зрештою, пройшовши через усі страхотги тоталітаризму, ця формула, трансформуючись раз у раз (у тім числі й у компромісний, хоч і не позбавлений сенсу тичининський афоризм “Чуття єдиної родини” (1936)), все ж висяє своєю ширістю і справжністю: “Я – країна Україна – На горі калина!” (“Слово”, 1943)” [13, с. 10], зазначає М. Павленко.

Найбільш активно в царині української літератури для підлітків розвивається жанрова модифікація віршованої казки з виразною фольклорною основою (у творчості П. Тичини, Н. Забіли, О. Донченка, М. Пригари та ін.).

Цікавими для молодших підлітків є віршовані казки П. Тичини “Дударик”, “Дума про трьох вітрів”, “Кожум'яка”, “Івасик-Телесик”, “Як Дуб із Вітровієм бився”. У них спостерігаємо продовження традицій віршованих фольклорних переспівів, започаткованих в українській літературі для дітей та підлітків у середині XIX ст. з виразним індивідуально-авторським струменем та притаманною П. Тичині музичністю поетичного ритму.

У літературі для дітей та юнацтва відоме ім'я В. Свідзинського завдяки його віршованим казкам “Чудесна тростка”, “Сопілка”, “Київ”, “Нанана Боселе”, “Сонцева помста” також за народними мотивами. Як зазначає Т. Качак, “фольклорні ремінісценції у поетичних казках В. Свідзинського тільки частково зазнають змістових інтерпретацій. У цьому вони подібні до казок Б. Лепкого” [5, с. 126].

Перша збірка М. Рильського “На білих островах” (1910) – “це була збірка романтичних віршів, ліричний герой яких прагнув полинути на “шовкових блакитно-ясних крилах” мрій в інший, неземний світ. Від багатьох початківців М. Рильського відрізняли надзвичайна щирість почуттів, активні пошуки власної ритмомелодики вірша, тонке відчуття поетичного слова” [3, с. 216]. Цим вона й приваблює юних читачів. Водночас звернення до класичних тем і класичних форм, які об'єднували “троно п'ятірне” київських неокласиків, до яких належав тоді М. Рильський, надають їхній поезії не лише витонченості, але й змушують розмірковувати про роль цивілізацій у розвитку людського суспільства. Так постають урбаністичні мотиви в ліриці, які цікавлять і юне покоління (цикл “Київ” М. Зерова, однойменні поезії Ю. Клена, П. Филиповича, “Місто майбутнього” М. Драй-Хмари). Роздумами про майбутнє людства і особистості в ньому проникнуті поезії “Сковорода”, “У Первозванного на горах” Юрія Клена, “Я вернувся до тебе, отчизно моя...” Михайла Ореста.

Син відомого українського поета Олександра Олеся, Олег Ольжич, виріс вихованим на традиціях, проповідуваних його талановитим батьком. Він увійшов в історію України як поет, публіцист, політичний діяч і вчений-археолог. У статті “Виховання молоді” Олег Ольжич пише: “Виховання у віці доростання (8-14 р.) під оглядом матеріалу стоїть під знаком наголосу на історичну традицію українського народу з її героїкою та романтикою. Це, отже, в першій мірі Княжа і Козацька доба” [12, с. 136]. Серед його поетичних творів історична тема займає провідне місце, зокрема в циклах про історичні епохи “Бронза”, “Залізо”, “Рінь” та в окремих поезіях “Був же вік золотий, свіжий, проткані сонцем діброви...”, “Ганнібал в Італії” тощо.

Перша збірка Б.-І. Антонича “Привітання життя”, як і його найвідоміша “Зелена Євангелія”, – це слово юного поета, який мріє про мандри (“Пісня про вічну молодість”), і його турбують проблеми дорослішання (“Ракета”, “Дош”, “Свічка”, “Весна”, “Вишні”), заняття спортом (цикл “Бронзові м'язи”), прагнення втекти від буденності (“Орел і літак”, “Ожереди”, “Стратосфера”).

Є. Плужник у поезіях зі збірок “Дні”, “Рання осінь” звертається до майбутніх поколінь з проханням не забувати історію, боротьбу, “війну і робітничий рух” і мріє про світле майбутнє.

Поезія В. Сосюри “Любів Україну”, його поема “Розстріляне безсмертя” стали класикою в літературі для юного покоління, є зразками патріотичної й громадянської лірики.

До скарбниці дитячої та підліткової літератури увійшла поетична творчість дитячої письменниці Наталі Забіли. Хоча більша частина її творчого доробку – для дітей “від 0 до 10”, але є й поезії для підлітків. Зокрема, віршовані казки “Чарівна хустинка” й “Світолюб-богатир”, а також драматична поема “Троянові діти” про засновників Києва – Кия, Щека, Хорива і сестру їхню Либідь, що вважається першим твором цього жанру для дітей і юнацтва в українській літературі ХХ ст.

Тема війни стає провідною у поезії для дітей та підлітків 40-50-х років ХХ ст. До неї звертаються у своїх поетичних творах М. Пригара, П. Воронько, А. Малишко та ін.

Марія Пригара більше відома в історії української літератури для дітей та юнацтва як авторка історичних повістей та оповідань за мотивами народних дум та переказів. Але є в її творчому доробку і цикли поезій для підліткового читання. Також цікавою для підлітків буде перша збірка її віршів “Дорогою війни” (1944). В. Костюченко окреслює тематичні групи поезій М. Пригари для дітей та підлітків: “Дніпро – річка єднання народів; Дніпро – літописець, відгомін великої війни; побутово-сімейні заголовки; діти в школі” [8, с. 155]. Він підкреслює гумористичне спрямування останньої й обов'язкове морально-етичне повчання в них.

Враження від безпосередньої участі у Другій світовій війні лягли в основу віршів Платона Воронька й Андрія Малишка про війну, які уславлюють подвиг простих солдатів та звучать засторогою нащадкам.

В основі поезій П. Воронька образ України й боротьба за неї із загарбниками. Вони насичені фольклорними, міфологічними образами, запозиченими з класичної української поезії й доповненими власними світоглядними настановами: Той, що греблі рвав, Чугайстер, Козак, Богатир, які насажують ліричного героя в боротьбі з ворогом.

Тема примусової рабської праці українських підлітків у Німеччині та повернення їх на батьківщину чи не вперше звучить у поемі П. Воронька “З Німеччини в Чернечину”. “Приводом було повернення після війни з Німеччини наших полонених: маленька героїня Катруся, їй близько одинадцяти-дванадцяти років, повертається пішки з Німеччини. Вона глибоко любить рідний край, рветься до рідного села, поспішає, долає великі труднощі. Це визначило внутрішню динаміку поеми” [8, с. 155].

Драматична поема П. Воронька “Казка про Чугайстра” має динамічний пригодницький сюжет, основні протагоністи в ній – підлітки Юрець і Ганя, розлогі ремарки насичені психологічними деталями, у якій проглядається погляд наратора на зображувані події, суголосний підлітковому сприйняттю. Твір насичений казковими, фантастичними деталями й персонажами. Гуцульський колорит передається через яскраві персоніфіковані розмови дерев та птахів (Столітній Бук, Молода Смерічка, Сова) та мову персонажів. У художню канву тексту органічно вплітається легенда про Чугайстра, який завжди

приходить на допомогу людям, розказана бабусею-гуцулкою.

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., в українській поезії відбувається духовне відродження національних та естетичних ідеалів і мотивів, пов'язане із загальнокультурним явищем “шістдесятництва”. Поетичні твори для дітей та підлітків створили М. Вінграновський, І. Жиленко, Л. Костенко В. Симоненко та ін.

Із поезії шістдесятників бере початок особливе світобачення в підлітковій літературі, незаангажоване зайвим дидактизмом та ідейністю, особливий світ дорослішання, казковості й життєвої метафоричності.

Поезія М. Вінграновського для підлітків – це здебільшого пейзажні етюди з філософським підтекстом, основними мотивами є дорога до рідної хати, оспівування рідної природи, призначення людини (“До порога моєї землі...”, “Даленіє вечір в бабиному літі...”, “Димить стерня над синіми ярами”, “Чорніє повітря. Шляхи засиніли...”, “Боюсь поворухнутись... тишина...” тощо).

Серед поетичних збірок Ірини Жиленко, написаних спеціально для дітей і підлітків, школярам молодшого підліткового віку цікавими є “Казки буфетного гнома” – віршовані казки про фантастичний світ підліткової уяви, створений за допомогою казкових образів Жар-птиці, Кота-Воркота, Буфетного Гнома, Цвіркуна-музиканта, доповнених чарівними локаціями (місто Тортоград, Кубикове місто, країна Мишіанія).

Відома збірка Ліни Костенко “Бузиновий цар”. Основні її мотиви – зображення природи, змін у ній, персоніфікація природних явищ і пір року. Вона об'єднана наскрізним образом природи, метафорично вираженим в образі бузинового царя. До кола підліткового читання увійшли й інші поезії Ліни Костенко про призначення людини, її шлях у житті – дитини “Крила”, “Українське альфреско”, “Страшні слова, коли вони мовчать...”, “Акварелі дитинства”, “Я виросла у Київській Венеції”, “Старий годинникар”, “Старесенька, іде по тій дорозі” тощо.

В. Симоненко за своє недовге життя написав для свого сина кілька віршованих казок – “Цар Плаксіє та Лоскотон” та “Казка про Дурила”, “Подорож у

країну Навпаки”, які мають подвійну адресацію і є цікавими як для дітей, так і для дорослих своїм символічним змістом: про роль оптимізму, веселої вдачі у життя людини, подолання лінії й фальші, правдиву дорогу до рідної хати.

Поезії В. Симоненка “Лебеді материнства”, “Кривда”, “Кирпатий барометр”, “Ти знаєш, що ти – людина...” також стали класичними в літературі для підліткового читання.

Відомі в історії літератури для дітей та юнацтва й поетичні твори Д. Павличка. Це й віршовані казки для дошкільнят (“Гном”, “Птиця”, “Де найкраще місце на землі”) і для молодших школярів (“Мурашка”, “Пригоди kota Мартина”, “Як курка навчилася мовчати”), і для молодших підлітків (“Золоторогий олень”).

Кінець ХХ ст., до здобуття Україною незалежності в історії української літератури для дітей та юнацтва, називають часом особливого розквіту поезії. Т. Качак звертається до її характеристики: “Б. Чалий, Тамара Коломієць, А. М'ястківський, Галина Демченко, М. Сингаївський, Д. Павличко, Ліна Костенко, М. Вінграновський та інші поети цього часу збагачували адресовану дітям поезію новими ракурсами традиційних тем любові до природи, рідного краю, мови; особливою аурую дитинства, відкритого до пізнання усього нового; типовим поєднанням реалістичного і казкового” [5, с. 178]. Поезія для дітей і підлітків у цей час збагатилась і розширилась гумористичною поезією Грицька Бойка про школу, віршованими казками В. Малика про історичні події, поезією Д. Білоуса про рідну мову, традиції й національне виховання.

Отже, можемо говорити про своєрідну еволюцію в жанровій системі, тематиці й проблематиці, яка відбулась у поетичних творах для підліткового читання. Українська віршована література для підлітків до кінця ХХ ст. постає як своєрідний феномен в історії української літератури. Вона стала підґрунтям, на якому розвивається сучасна поезія для цієї вікової категорії юних читачів.

Перспективами подальших досліджень може стати аналіз сучасних українських поетичних творів для підлітків, з'ясування їхніх специфічних рис й тенденцій розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вороний М. За Україну : зб. віршів. Варшава : Вид. ред. “Сина України”, 1921. 34 с. URL: <http://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8714>.
2. Гнідець У. Сучасна література для дітей та юнацтва: самобутній феномен в історії розвитку літератури. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 11. С. 134–140.
3. Історія української літератури: ХХ – поч. ХХІ ст. : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка. Київ : ВЦ “Академія”, 2013. Т. 1. 590 с.
4. Качак Т. Студії Любові Кіліченко і теоретичні засади вивчення української літератури для дітей та юнацтва. “І все життя – подвижництво у рідному слові...”. *Статті, дослідження, спогади про професора Любов Миколаївну Кіліченко*. Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2017. С. 161–169.
5. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : ВЦ “Академія”, 2018. 352 с.

6. Кизилова В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закл. Старобільськ : Вид-во ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, 2015. 236 с.
7. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література. Київ : Вища школа, 1988. 263 с.
8. Костюченко В. Літературними стежками : нарис історії української літератури для дітей ХХ століття. Київ : “К.І.С. ”, 2009. 344 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром’як та ін. Київ : ВЦ “Академія”, 1997. 752 с.
10. Мовчан Р. Література для дітей та юнацтва в системі історії української літератури ХХ століття. *Література. Діти. Час* : Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип. 1. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. С. 12–17.
11. Олесь О. Княжа Україна. Прага : Пробоєм, 1940. 176 с. URL: <http://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8439>
12. Ольжич О. Незнаному воякові : Заповідане живим. Київ : Фондація імені О. Ольжича, 1994. 432 с.
13. Павленко М. С. Патріотичне виховання молодших школярів на матеріалі творчості Павла Тичини : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Умань, 2001. 20 с.
14. Погребенник В. Ф. Богдан Лепкий. *Історія української літератури: ХХ – поч. ХХІ ст.* : навч. посіб. : у 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка. Київ : ВЦ “Академія”, 2013. Т. 1. С. 57–69.
15. Погребенник В. Ф. Леся Українка. *Історія української літератури кінця ХІХ–початку ХХ століття*: підручник для студентів за ред. П. П. Хропка. Київ : Вища школа, 1991. С. 85–159.
16. Шалагінов Б. Дитяча література : до концепції історичної періодизації та змісту. *Слово і Час*. 2003. № 7. С. 46–53.

THE DEVELOPMENT OF POETRY FOR TEENAGERS IN UKRAINE FROM OLD TO THE END OF THE 20TH CENTURY (DIACHRONIC ASPECT)

Slyzhuk O. A.

Zaporizhzhia National University

The article deals with the evolution of Ukrainian poetry for teenage reading. The main periods in its development and significant works in them distinguished. The role of Ukrainian folklore as a precursor and basis of poetry and prose for children and youth clarified. The specific features of poetic works for teenage reading highlighted. The teenage reading included poetic works intended to educate the young generation. Their leading function considered didactic. XIX century – the time of the appearance of printed literature, including poetry for children's and teenage reading. At the end of XIX and early XX centuries in the Ukrainian poetry for children and teenagers combines romantic traditions with modern expression of feelings and experiences of lyrical hero, updated topics and issues. The Ukrainian poetry of the period of national liberation competitions may be interest teenagers with their vigor, patriotic vigilance, with modern view of the world, national history and culture. It performs not only aesthetic but also cognitive function. The end of the XX century before Ukraine gained independence in the history of Ukrainian literature for children and teenagers called a time of particular heyday of poetic literature. From the poetry of the sixties begins a special world vision in teenagers' literature, not engaged in excess didacticism and ideology, a special world of adulthood, fairytale and life metaphorical. We can talk about a kind of evolution in the genre system, topics and issues that took place in poetry for teenage reading. The Ukrainian verse literature for teenagers by the end of the XX century appears as a peculiar phenomenon in the history of the Ukrainian literature. It has become the basis for the development of modern poetry for this age group of young readers. Prospects for further research may be to analyze of the Ukrainian poetry for teenagers, to find out their specific features and trends.

Key words: poetry for teenagers, history of literature, diachronic aspect, periodization, didactic function, cognitive function, aesthetic function.